

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Вербицької Анни Едуардівни
«Концепт DISTRESS/ДИСТРЕС в англomовному медіа-дискурсі:
когнітивно-комунікативний аспект»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.04 – германські мови

Дисертація Анни Едуардівни Вербицької є ще одним проявом активного інтересу лінгвістів пострадянського простору до моделювання змісту і структури концептів – тенденції, що на наших очах оформилася в окрему галузь мовознавства, яка отримала назву «концептологія». Слід наголосити, що дослідження концепту як дискретної ментальної структури є поширеними саме на пострадянському просторі, у той час як західних представників когнітивної лінгвістичної науки (Рональда Ленекера (Лангакера), Джорджа Лакоффа, Марка Джонсона та ін.) концепт цікавить, насамперед, як продукт концептуалізації, тобто індивідуальний смисл, що виникає у ситуації комунікації й є результатом інтерпретації конвенціонального змісту, активованого мовною формою у конкретному лінгвальному й екстралінгвальному контексті з опорою на широкі енциклопедичні знання й на основі потужних когнітивних процесів, які Жиль Фоконьє називає «когніцією за лаштунками».

Концептологічні розвідки почасти зазнають критики, їх авторів обвинувачують у тому, що вони вирішують традиційні завдання семантичних досліджень, використовуючи термін «концепт» для опису поняття (див., наприклад, О.О. Залевська). У цьому зв'язку хочу зазначити, що, індивідуальний концепт природно вміщує соціокультурний досвід, акумульований у понятті, і тому, зосереджуючись на понятті-концепті як дискретній структурі, якісні концептологічні дослідження отримують дані, що дозволяють створювати моделі організації вербалізованого енциклопедичного знання у свідомості людини, й відтак, вписуються в міждисциплінарну парадигму, оскільки такі дані цікавлять психологію, антропологію, теорію штучного інтелекту, соціологію, філософію і нейронауку (див. лекції нейробіолога, проф. К.В. Анохіна).

До того ж, концептологія є доволі розгалуженою і представлена низкою підходів, що значно відрізняються методологічними підвалинами. Зокрема, когнітивно-дискурсивний підхід, якого дотримуються представники Харківської лінгвістичної школи, і якому намагається слідувати шановна дисертантка, виходить із тих же методологічних позицій, що і західні когнітивісти, розглядаючи концепт як індивідуальний смисл, що конструюється у міжсуб'єктній взаємодії у певному соціокультурному контексті дискурсу із залученням широкого енциклопедичного знання.

До такого підходу шановну дисертантку підштовхує об'єкт аналізу: концепт ДИСТРЕС репрезентує досвід від першої особи – досвід переживання болісного психофізіологічного стану страждання, який осмислюється / концептуалізується і отримує назву вже як віддзеркалення соціокультурного досвіду від третьої особи. І когнітивно-дискурсивний підхід відкриває доступ до обох типів досвіду.

З огляду на вищесказане, вважаю тему дослідження А. Е. Вербицької **актуальною**, акцентуючи її когнітивно-дискурсивний ракурс, а також важливу роль дослідження мовного втілення й когнітивного представлення феномена ДИСТРЕС, як і будь-якого іншого психофізіологічного феномена, оскільки такі дослідження надають нам відомості про організацію нашого вербалізованого когнітивно-афективного ментального досвіду.

Робота А.Е. Вербицької є не першою спробою аналізу концепту ДИСТРЕС. Як вона сама вказує, цей емоційний концепт вже досліджувався іншими авторами. На мою думку, **новизна** рецензованої дисертації полягає у поєднанні когнітивного і комунікативного аспектів аналізу мовної й когнітивної репрезентації цього надскладного психофізіологічного феномена, а також у використанні для досягнення цієї мети потенціалу статистичних методик та комп'ютерних програм.

Ці чинники надали можливість отримати нові науково значущі результати, а саме: побудувати лексико-семантичне поле «дистрес»; встановити домінантні сфери життєдіяльності англomовного соціуму та соціокультурні ситуації, які найчастіше збуджують психофізіологічний стан дистресу і які

авторка називає «комунікативними ситуаціями дистресу»; виявити соціальні ролі суб'єктів, об'єктів та індукторів дистресу. Цінним й релевантним у прикладному аспекті є визначення негативної та позитивної тональностей лексичних засобів актуалізації концепту ДИСТРЕС із застосуванням програмного забезпечення SentiStrength 2.2. Відомо, що позитивно та негативно маркована лексика є потужним засобом впливу на емоційну сферу реципієнтів, збудником емоційного зараження, яке значно посилюється, набуваючи сугестивного потенціалу, коли така лексика застосовується масовано, утворюючи тональність мовлення. І задіяні шановною авторкою інструменти аналізу дозволили виявити, описати й пояснити ці складні процеси.

Названі положення та висновки зумовлюють **теоретичну значущість** дисертації, складаючи внесок у когнітивну семантику, емотиологію, а також лінгвокультурологію, оскільки шановна дисертантка висуває у фокус уваги культурну специфічність досліджуваного концепту. Попутно не можу не зазначити, що культурно специфічними є причини виникнення ситуації дистресу, проте не власне суб'єктивний досвід переживання цього психофізіологічного стану.

Практична цінність дослідження полягає в можливості використання його результатів у лекційних курсах із лексикології сучасної англійської мови, загального мовознавства, спецкурсах із когнітивної лінгвістики, емотиології й лінгвокультурології.

Обґрунтовуючи теоретичні засади дослідження, шановна авторка демонструє високу наукову ерудицію, критично осмислюючи літературу із когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, семіотики, теорії тексту і дискурсу, семантики, емотиології, лінгвокультурології; загалом, – 306 джерел. Емпіричний матеріал (в роботі визначений як 3000 вживань ключового слова *distress*, у той час як насправді розглядаються ще й усі синоніми цього слова (як словесні, так і ідіоматичні), конвенціональні метафоричні словосполучення із цими словами, а також усі дескрипції власне стану дистресу) теж слід вважати достатнім за об'ємом і відповідним завданням дослідження. Повністю відповідними завданням і продуктивними є методи дослідження, серед яких і, як

вже згадувалося, точні інструменти статистики та комп'ютерного програмного забезпечення. На схвальну оцінку заслуговує прозорість роботи, намагання надати пояснення усім термінам, детально розтлумачити процедуру дослідження. Усе це забезпечує **обґрунтованість** та **достовірність** спостережень та висновків дисертації.

Дисертаційна праця добре структурована, і логічно представлена у трьох розділах, що мають інформативні висновки. Загальні висновки надають підстави стверджувати, що поставлена мета досягнута, а сформульовані на початку роботи завдання виконані. На окреме схвалення заслуговують додатки дисертації, де результати аналізу емпіричного матеріалу представлені в таблицях та діаграмах.

Дисертація добротно виконана у технічному відношенні, її оформлення повністю відповідає вимогам ДАК України.

Основні положення дисертації **повністю** викладено в 7 одноосібних статтях (5 – у фахових наукових виданнях України) та 1 – закордоном, а також у 5 тезах конференцій. Зміст автореферату засвідчує належний науковий рівень дослідження та є **ідентичним** основним положенням дисертації.

Переходячи до обов'язкової критичної частини відгуку, хочу пояснити, що коментарі та зауваження стосуються тлумачення окремих понять, методики дослідження, а також інтерпретації емпіричного матеріалу.

1. Певне застереження викликає визначення концепту ДИСТРЕС як емоційно-когнітивного комплексу, який уміщує горе як антецедент і суб'єктивне переживання й страждання як реакцію актанта на подію (с. 19). У цьому визначенні змішані світ реальності, куди належить подія, наслідком якої є горе, і суб'єкт, який страждає, та світ логіки / когнітивної семантики, куди належать актант і антецедент.

2. Ознайомлюючись із наданою в роботі презентацією образного складника концепту ДИСТРЕС я згадувала принцип «Леза Окками», який закликає дослідника пояснювати спостережувані явища якнайпростішим способом.

Так, дослідниця інтерпретує висловлення *I shook my head **in distress*** як

метафтонімію СУБ'ЄКТ ДИСТРЕСУ є ЛЮДИНОЮ в ІЗОЛЯЦІЇ, яку «мотивує концептуальна метонімія, пов'язана з поведінковим фізичним аспектом, а саме із запереченням» (с. 112). Я ж бачу лише конвенційну метафору ДИСТРЕС є КОНТЕЙНЕР.

Такі приклади непоодинокі і вони мають місце тому, що дослідниця не точно визначається із засобами вербалізації концептуальних метафор ДИСТРЕСУ, включаючи сюди як словосполучення типу *to bring distress, people in distress, immune to distress*, які вербалізують, так би мовити, «думку про дистрес», осмислення дистресу як цілісного психофізіологічного феномена (досвід від третьої особи), так і дескрипції зовнішніх поведінкових реакцій суб'єкта дистресу (*to beat one's breasts in grief, to stamp one's feet in grief*) як вияви внутрішніх переживань (як досвіду від першої особи), не враховуючи їх специфіки і розглядаючи їх як засоби втілення однієї й тієї самої метафори. І головне, що такі дескрипції, на мою думку, помилково, вважаються метонімічними підставами метафтонімії.

Окрім того, шановна дисертантка не завжди чітко визначається з тим, яка семантична роль фрейму ДИСТРЕС висвітлюється у метафорі.

Так, у прикладі *Wracked with distress, Irene breaks down in tears* (с. 109) А.Е. Вербицька вбачає метафору СУБ'ЄКТ ДИСТРЕСУ є ЛЮДИНОЮ із ВТРАЧЕНИМ КОНТРОЛЕМ. На мій погляд, ця пропозиція відбиває не метафору, а одну з конститутивних характеристик психофізіологічного стану дистресу і відповідного поняття (у цьому стані людина дійсно втрачає контроль). Натомість словосполучення *Wracked with distress* актуалізує дві логічно пов'язані метафори: ДИСТРЕС є РУЙНІВНОЮ СИЛОЮ і ЕКСПЕРІЄНЦЕР є ОБ'ЄКТ, що зазнає дії РУЙНІВНОЇ СИЛИ. Дескрипція *Irene breaks down in tears* теж є метафоричною, тому що містить дієслово *break*, яке активує метафору ЕКСПЕРІЄНЦЕР є КРИХКИЙ ОБ'ЄКТ або МЕХАНІЗМ.

3. Не зовсім зрозумілим є визначення комунікативної ситуації дистресу як «комунікативної події і мовленнєвої взаємодії її учасників у певних умовах виникнення емоції, її суб'єктивної інтерпретації та соціальних стосунків в умовах медіа-комунікації» (с. 134). Не пояснюється, як узгоджуються між

собою усі ці надскладні чинники? Хто з ким взаємодіє і з приводу чого? Фактично аналіз комунікативних ситуацій зводиться до аналізу теми як макроструктури й відтак – до низки ієрархічно упорядкованих предметно-референтних ситуацій типу «Втрата», «Розлука матері з дитиною тощо», а учасники комунікативної взаємодії (адресант і адресат) підміняються семантичними ролями учасників змодельованої фреймом ситуації дистресу: актантами (суб'єктом, об'єктом, індуктором), які потім співвідносяться з певними реальними соціальними ролями – «матері», «дитини» тощо. У запропонованому підході змішуються комунікативні ролі і семантичні фреймові ролі. Окрім того, когнітивна схема, яка використовується у дослідженні для встановлення семантичних ролей учасників ситуації дистресу, видається надто простою, щоб пояснити цю ситуацію. Наприклад, виділяються такі семантичні ролі, як суб'єкт дистресу (мати вбитої дитини), об'єкт дистресу (загибла дитина) та індуктор дистресу (убивця) (с. 75). Не можу не висловити думки, що дитина у цій ситуації є об'єктом не дистресу, а злочинної дії, яка спричиняє ситуацію дистресу.

4. Шановна дисертантка ставить перед собою амбітне завдання дослідити «стратегії і тактики реалізації концепту ДИСТРЕС в англomовному медіа-дискурсі» (с. 75). При цьому не зазначає, яким чином співвідносяться стратегії / тактики реалізації концепту і комунікативний намір суб'єктів медіа-дискурсу – контроль інтелектуальних й емоційних процесів адресата, що мотивує його до необхідної дії. Так, першою комунікативною тактикою, яка розглядається у роботі, є апеляція до авторитетів. Наводиться приклад із газети *Daily Mirror*, у якому йдеться про те, що у Великобританії масово закриваються будинки догляду за людьми похилого віку, внаслідок чого ці люди переживають стан дистресу. Для посилення емоційного впливу на читачів автори цитують висловлення представниці благодійної організації та тіньового міністра, які власне дублюють висловлену на самому початку тезу. Тіньовий міністр, як і годиться, завершує тим, що за правління Терези Мей мільйони літніх людей не отримують догляду, на який заслуговують. Зрозуміло, що тактика посилення на авторитети реалізує цілком очевидні комунікативні наміри мовців, тісно

пов'язані із політичною боротьбою за владу. Проте не зовсім зрозуміло, як ці наміри співвідносяться зі стратегіями і тактиками реалізації концепту ДИСТРЕС. Я веду до того, що для того, щоб говорити про стратегії / тактики реалізації концепту ДИСТРЕС потрібно, щоб, як мінімум, цей феномен перебував у тематичному фокусі предметно-референтної ситуації. У цьому ж випадку у тематичному фокусі перебувають дії уряду Терези Мей, яким надається негативна оцінка. Такого типу приклади є непоодинокими. Відтак, замість стратегій / тактик реалізації концепту ДИСТРЕС у дисертації розглядаються соціокультурні ситуації, у яких має місце дистрес.

5. Надто розмитими видаються критерії розмежування наративно-репрезентативної та наративно-комунікативної стратегій, які, з одного боку, розмежовуються («за мовною формою», с. 203) на основі мовних засобів їх втілення: першу «маніфестують лексичні засоби, що називають або описують дистрес, ідентифікують концептуальні ознаки, його метафоричні та метонімічні проєкції», а другу – «прагматичні маркери – перформативні висловлення та іллокутивні акти» (с. 151); з іншого боку зазначається, що завдяки репрезентативній стратегії адресант здійснює референцію, а комунікативній – висловлює ставлення до емоції й комунікативної ситуації (с. 203). З огляду на те, що неможливо висловити ставлення до чогось, не зробивши це щось об'єктом референції, такі підстави розмежування стратегій видаються сумнівними. Не прояснює ситуацію і надане авторкою пояснення на прикладі *Our grief runs deep <...> In this darkest hours cricket puts its collective arms around Hughes family*, де ці стратегії реалізуються у взаємодії: «тактика висловлення емпатії елімінує НРС із позиції мовної форми й стратегію емоційного настрою з позиції регулятивної функції» (с. 151).

6. Загалом грамотна робота містить поодинокі стилістичні вади: «понятійний компонент концепту містить лексичну об'єктивацію, що складається з імені концепту...» (с. 43) – змішується ментальне і мовне; «емоції здатні утворювати концептуальні кластери – гібридні простори, які виникли в результаті злиття ментальних – динамічно модифікованих когнітивних конструктів» (с. 48) – змішуються емоційне і раціональне, психічні феномени й

їх наукові моделі; порушується причинний зв'язок між усіма цими явищами; «Вербальними засобами тактики є прийом суперечності, заперечення та протиставлення, модальні дієслова в імперативних реченнях, що засвідчує впевненість автора у твердженнях» (с. 162) – перелік мовних засобів є доволі дивним з багатьох причин.

Попри зроблені зауваження, дисертація А.Е. Вербицької становить собою актуальну, концептуально завершену наукову працю, нові, методологічно обґрунтовані результати якої у сукупності вирішують **пріоритетну наукову проблему** відображення в мові і мовленні соціокультурних уявлень англomовної спільноти про психофізіологічне явище дистресу й його когнітивну репрезентацію, слугуючи внеском у когнітивну семантику, емотиологію і лінгвокультурологію

Таким чином, на підставі ознайомлення з текстом дисертації Анни Едуардіани Вербицької «Концепт DISTRESS/ДИСТРЕС в англomовному медіа-дискурсі: когнітивно-комунікативний аспект», авторефератом та публікаціями авторки за темою рецензованої роботи вважаю, що дослідження відповідає вимогам пп. 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою КМУ №567 від 24.07.2013 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 та №1159 від 30.12.2015, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладознавства
імені Миколи Лукаша
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

А.П. Мартинюк

Підпис *А.П. Мартинюк*
ЗАСВІДЧУЮ
Учений секретар Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

*Відгуки одержано 18.09.2018р.
З.О. вченого секретаря
академії А.В. Савука*